

23.5

HAFIZA YÜRÜYÜŞLERİ

24 Nisan 1915

Ermeni Aydınların Sürgünü

İstanbul Pangaltı

Hrant Dink Vakfı

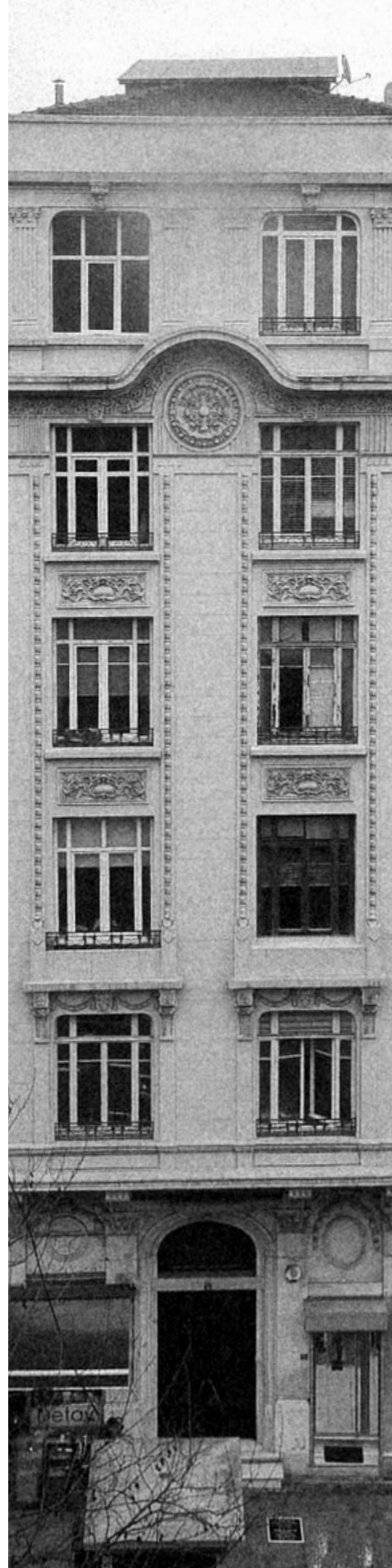
19 Ocak 2007’de genel yayın yönetmenliğini yaptığı *Agos* gazetesinin önünde öldürülmesinin ardından, Hrant Dink’in hayallerini yaşatmak için kurulan Hrant Dink Vakfı, diyalog ve barış kültürünü geliştirerek ayrımcılıktan uzak, insan haklarına saygılı, adil ve özgür bir toplum idealini hedefler. Vakıf, çalışmalarının merkezine aldığı geçmişle yüzleşme ve hafızayı canlandırma misyonuyla, sessizleştirilmiş hikâyeleri görünür kılarak ortak bir geleceğin inşasına katkı sunmayı amaçlar.

23,5 Hafıza Yürüyüşleri

23,5 Hrant Dink Hafıza Mekânı, Hrant Dink’in öldürüldüğü yerde, evrensel değerlere olan inancıyla, geçmişi hatırlarken geleceğe dair söz söyleyen, empati ve karşılıklı anlayışı teşvik eden bir diyalog platformu oluşturmak amacıyla kuruldu ve ziyaretçilerine kapılarını açtı. **23,5 Hafıza Yürüyüşleri** serisi bu mekânın ve amacın uzantısı olarak herkesi geçmişe tanıklık etmeye, şehrin çok katmanlı hafızasının izini birlikte sürmeye davet ediyor.

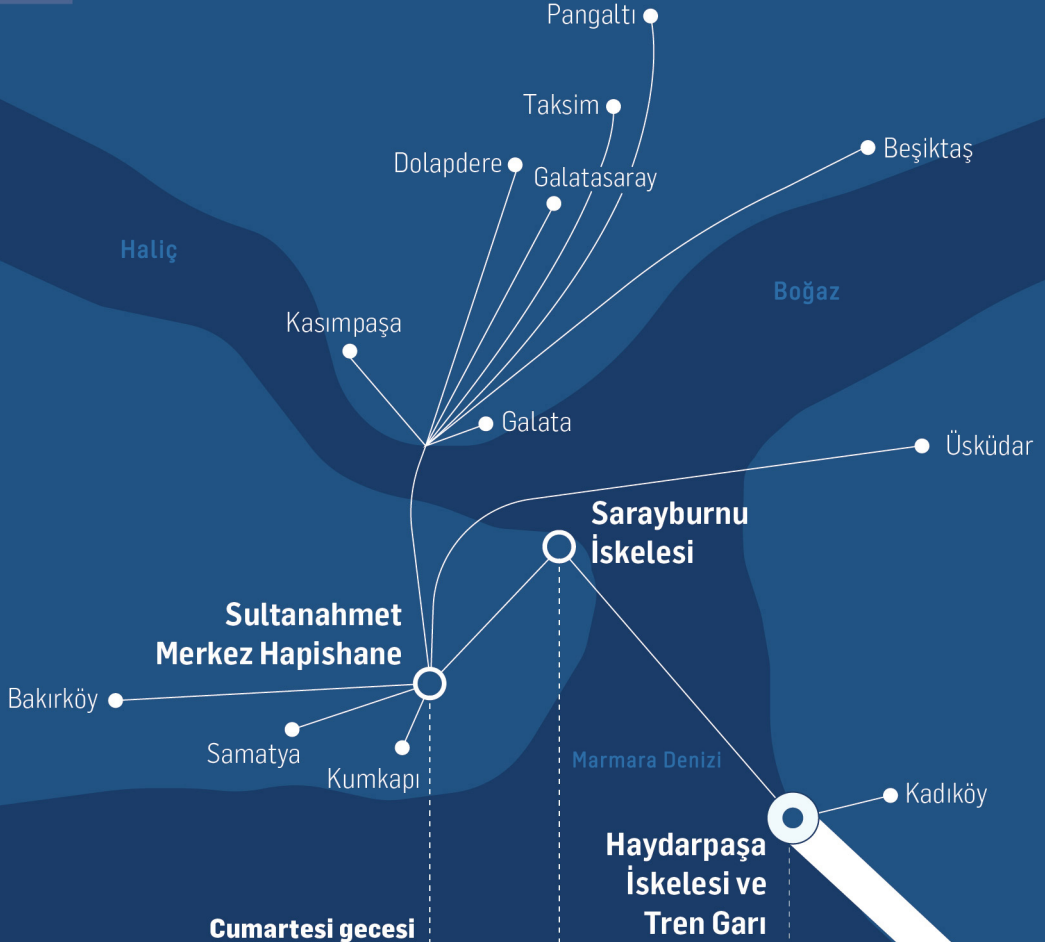
23,5 Hafıza Mekânı, Hrant Dink’in hayatı ve mücadelesine, *Agos* gazetesinin hikâyesine, cinayete giden sürece ve sonrasına ışık tutarken aynı zamanda azınlık hakları, insan hakları ve demokratikleşme bağlamında yakın Türkiye tarihine de bir bakış fırsatı sunuyor. **23,5** sergiler ve çeşitli etkinlikler aracılığıyla Türkiye’nin toplumsal hafızası üzerine düşünmek ve diyalog kurmak için de bir alan yaratıyor. **23,5 Hafıza Yürüyüşleri** serisinin başlangıcını, 24 Nisan 1915’te İstanbul’da tutuklanarak sürgüne gönderilen ve büyük bir bölümü öldürülen Ermeni aydınların hikâyelerine odaklanan hafıza turları oluşturuyor. İlk olarak 2024 yılında Nesim Ovadya İzrail’in yürütücülüğünde, kendisinin kaleme aldığı *24 Nisan 1915: İstanbul, Çankırı, Ayaş, Ankara* (İletişim, 2013) kitabı temel alınarak yapılan bu turlardan ilhamla Vakıf, bu etkinlikleri kalıcı bir programa dönüştürüyor. Bu program hazırlanırken, İzrail’in çalışmasının yanında, yeniden Osmanlıcadan Türkçeye çevrilen, Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü’nün hazırladığı ve İstanbul’da tutuklanacak aydınların listelendiği Osmanlı Arşivi belgesinden de (BOA, DH. EUM. 2. Şb. 67/31, 14 Eylül 1920) yararlanılmıştır. Bu yürüyüşler, aydınların evlerinin önünde durarak, onların hikâyelerini ve kentin/toplumun belleğindeki yerlerini yeniden hatırlamayı, sessizleştirilmiş bir geçmişle diyalog kurmayı amaçlıyor.

Agos’un eski ofisinin, bugün 23,5 Hafıza Mekânı’nın bulunduğu Sebat Apartmanı. (Fotoğraf: Deniz Ezgi Sürek)

24 Nisan 1915 Ermeni Aydınların Sürgünü

● Karakollar

Cumartesi gecesi 24 Nisan 1915

Cumartesi akşamüstünden Pazar sabahına kadar İstanbul'dan 197 Ermeni aydını tutuklanarak Merkez Hapishane'ye götürüldü.

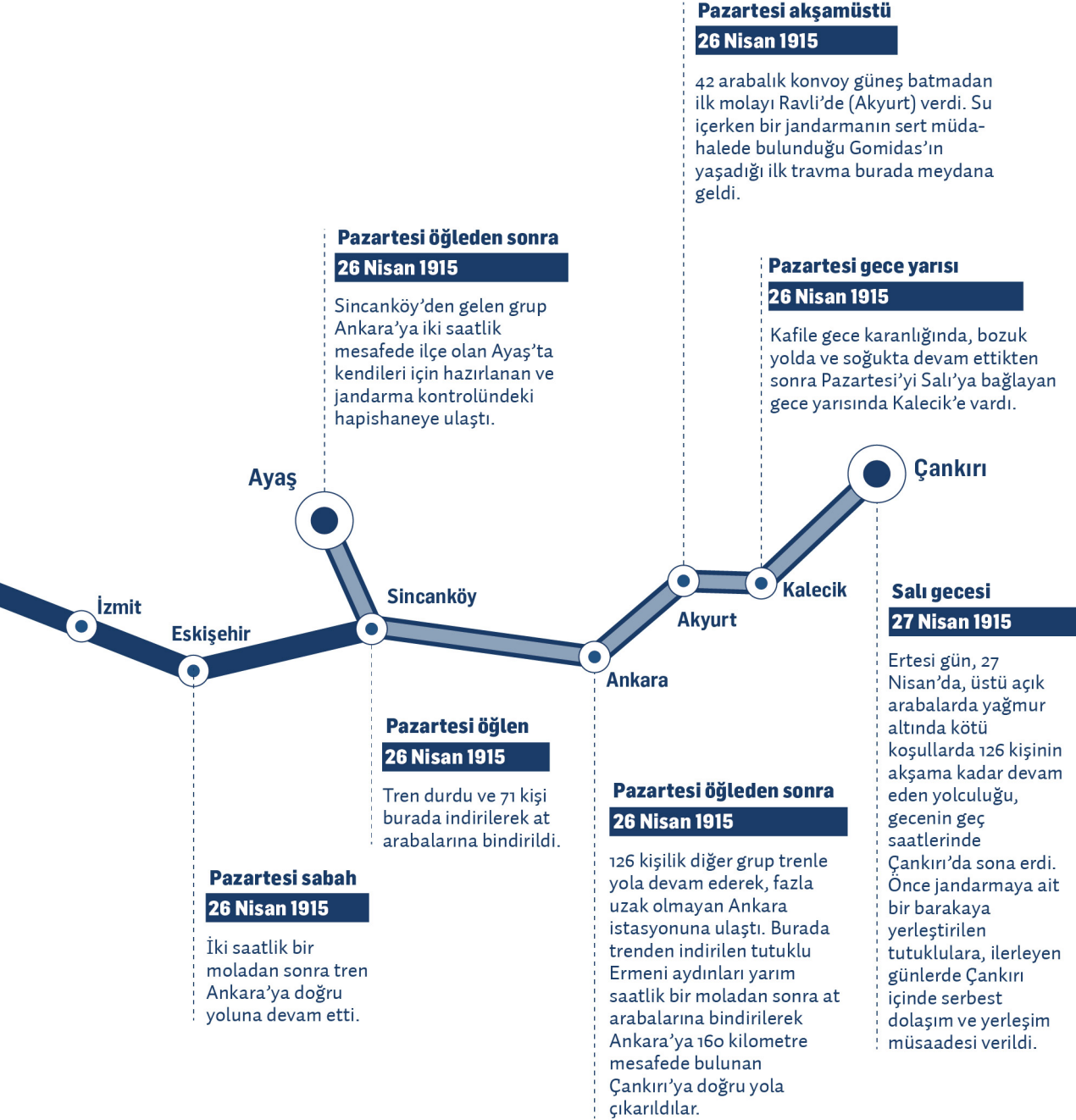
Pazar akşamüstü 25 Nisan 1915

Siyasi ve örgütlü olduğu varsayılan 71 kişi otobüslerle ve durumları daha hafif olduğu kabul edilen 126 kişi yürüyerek iki grup hâlinde Sarayburnu Vapur İskelesi'ne götürüldü.

Pazar akşamı 25 Nisan 1915

Sarayburnu'ndan vapura bindirilen Ermeni aydınları Haydarpaşa'ya götürülerek hazır ve boş olarak bekletilen trene bindirildiler. Birkaç saatlik beklemeden sonra tren Anadolu'ya doğru hareket etti.

24 Nisan 1915 Ermeni Aydınların Sürgünü

24 Nisan 1915'te tutuklanan 197 kişi, sonraki günlerde gelenlerle 250'yi buldu. İstanbul'un Ermeni aydınlarının tutuklanması süreci Ağustos ayının sonunda tamamlandı. Ayaş'a götürülen 92 Ermeni aydınından 75'i, Çankırı'ya götürülen 158 Ermeni aydınından 99'u hayatını kaybetti. Toplamda 250 Ermeni aydınından 174'ü öldürüldü, 76'sı sağ kurtulabildi.

Pangaltı

20. yüzyılın başlarında, İstanbul'un Avrupa yakasında Galata'dan Şişli'ye uzanan hat, kentin en önemli ulaşım ve yerleşim akslarından birini oluşturuyordu. Polis kayıtlarına göre bu hattın en yoğun nüfuslu bölgesi, 62.427 sakiniyle Pangaltı ve çevresiydi. 19. yüzyılın başlarında Taksim'deki Topçu Kışlası'nın kuzeyi, henüz yerleşime açılmamış yeşil alanlardan ibaretti. 1860'lardan itibaren başlayan istikrarlı yerleşimlerle birlikte bölge, *Pancaldi* olarak anılmaya başlandı. Semtin adını, burada yaşayan Bolonyalı bir İtalyan olan Giovanni Battista Pancaldi'den aldığı kabul edildi.

Yüzyıl sonunda Pangaltı, İstanbul'un gayrimüslim nüfusunun en yoğun yaşadığı bölgelerden biri hâline geldi. 1913 tarihli *Annuaire Oriental* (Şark Ticaret Yıllığı), semtin sosyal yapısını net bir şekilde ortaya koyuyordu. Nüfusun yüzde 49'unu Ermeniler, yüzde 27'sini Latin ve Levantenler, yüzde 9'unu ise Rumlar oluşturuyordu. Bölgede çalışan 1.321 kişiden 519'u serbest meslek sahibi, 408'i tüccar ve 394'ü devlet memuruydu. Ermeniler daha çok matbaacılık, fotoğrafçılık ve kuyumculuk gibi zanaatlarla uğraşırken, Rumlar lokanta, kasap, kahve gibi dükkânlar işletiyor, Levantenler ise bankacı, mimar, doktor ve diplomat gibi mesleklerde öne çıkıyordu.

Bugün Papa Roncalli Sokağı olarak bilinen Cedidiye Sokağı ve çevresi, yüz yıl öncesinde Ermeni toplumunun entelektüel merkezi konumundaydı. Bu sokaklarda kısa bir yürüyüşle gazeteci ve yazar Aram Andonyan'ın, Ermeni edebiyatının önemli şairleri Taniel Varujan ve Rupen Sevag'ın veya büyük müzisyen Gomidas Vartabed'in yaşadığı evlere ulaşmak mümkündü. Ancak, 24 Nisan 1915 akşamı, bu aydınların büyük bir kısmı bu sokaktaki evlerinden alınarak İstanbul dışına sürüldü ve semtin sosyal dokusu geri dönülmez bir şekilde değişti.

Takip eden yıllarda Varlık Vergisi, 6-7 Eylül Olayları ve 1964 Rum Sürgünü gibi ayrımcı politikalarla gayrimüslim nüfusun bölgeden ayrılması hızlandı. Onlardan boşalan yerlere Anadolu'dan gelen yeni sakinler yerleşirken yıkılan konakların yerine apartmanlar inşa edildi. Bugün Pangaltı'nın hafızası, geriye kalan eski binaların mimarisinde, Anarad Hıçutyan Okulu'nun restore edilmiş binasında faaliyet gösteren Hrant Dink Vakfı'nda, Sımpad Pürad'ın yaşadığı Mercimekyan Apartmanı'nın karşısında bulunan Getronagan Lisesi Mezunları Derneği'nde ve bir zamanlar bu sokaklarda yankılanan çokdilli, çokkültürlü yaşamın bıraktığı derin izlerde yaşamaya devam ediyor.

Anarad Hıçutyun Binası
Hrant Dink Vakfı

DURAKLAR

- 1 Simpad Pürad
- 2 Teodor Mendzigyan
- 3 Haçik İdareciyan
- 4 Aram Andonyan
- 5 Sarkis Minasyan (Aram Aşod)
- 6 Krikor Torosyan (Gigo)
- 7 Onnik Srabyan
- 8 Arisdages İsrailyan (Dıkhruni)
- 9 Nerses Papazyan
- 10 Taniel Varujan
- 11 Rupen Sevag (Çilingiryan)
- 12 Dikran Sivacyan
- 13 Levonig Sarkis Der İsdepanyan
- 14 Gomidas Vartabed (Soğomonyan)
- 15 Avedis Nakkaşyan
- 16 Ardaşes Ferahyan
- 17 İskender Karaağaçlıyan

- Konumu kesin olan noktalar
- Konumu tahmini olan noktalar

Simpad Pürad

01

Bugünkü adıyla **Prof. Dr. Celal Öker Sokak'taki 3 numaralı Mercimekyan Apartmanı**, eğitimci ve yazar Simpad Pürad'ın 1915'te tutuklandığı evdi. 1862'de Maraş sancağına bağlı Zeytun kasabasında doğan ve ilk eğitimini burada aldıktan sonra Kudüs'teki Ruhban Okulu'nda (*Jarankavorats Varjaran*) öğrenim gören Simpad Pürad'ın eğitime olan ilgisi onu Paris'e, Sorbonne Üniversitesi'ne taşıdıysa da buradaki eğitimini tamamlamadan kasabasına döndü ve Zeytun'da öğretmenlik yapmaya başladı.

Meslek yaşamı boyunca farklı şehirlerde öğretmen ve yönetici olarak görev aldı. Henüz 20 yaşındayken Zeytun bölgesindeki 130 Ermeni okulunun genel denetçisi oldu. Birkaç yıl sonra Adana'nın Sis (Kozan) kazasında yeni bir okul kurdu. Aynı dönemde Maraş'taki Merkezî Okul'da Ermenice dersleri verirken hafta sonları halka açık konuşmalar yaparak özellikle gençlerin edebiyatla tanışmasına ve okuryazarlık becerilerini geliştirmesine öncülük etti.

Simpad Pürad, eğitimliğinin yanı sıra siyasal alanda da aktif bir isimdi. Sosyal Demokrat Hınçak Partisi üyesi olarak faaliyet yürüttü. 38 yaşında, padişah karşıtı eylemleri nedeniyle eşi Yevdoksia ile birlikte tutuklandı. Maraş ve Halep cezaevlerinde beş yıl geçirdi. Bu dönemde Yevdoksia, gördüğü ağır işkenceler sonucunda gözlerini kaybetti. Genel af sonrasında İstanbul'a döndü ve bir yıl süreyle Kadıköy Aramyan Okulu'nda öğretmenlik yaptı.

1896'da Osmanlı Bankası baskınının ardından polis gözetimi altına alındı. Bunun üzerine ailesiyle birlikte Mısır'a göç etti. Burada partiden ayrıldı ve tüm zamanını eğitim faaliyetleri ile toplumsal çalışmalara ayırdı. Kahire'de *Pünig* (Simurg) ve *Nor Or* (Yeni Gün) gazetelerini ve *Kağapar* (Fikir) adlı dergiyi yayımladı.

1908 Devrimi'nin ardından İstanbul'a döndü. Oğluyla birlikte *Jamanagagits Madenaşar* (Çağdaş Yayın Dizisi) adlı yayınevini kurarak hem edebi hem de siyasal üretimini bu yeni ortamda sürdürdü. Eserlerinde, Ermeni halkının maruz kaldığı şiddeti, direniş örneklerini ve devrimci mücadeleleri ele aldı. *Zeytuntsi Vartabed* ve *Adana Kıyımı Ağıtı*, bu dönemin öne çıkan metinleri arasında yer aldı.

1915'te Pangaltı'dan, o dönemki adıyla Meyve Sokak'ta bulunan evinden alınarak tutuklandı. Merkez Hapishanesi'ne getirildiğinde, yorgun ve şaşkındı. Aynı dönemde tutuklanan Mikayel Şamdancıyan, anılarında şu şekilde bahsediyordu:

Öğlene doğru hapishaneye son getirilenler, yazar Sımpad Pürad ve eğitimci Hayg Hocasaryan oldu. Pürad, mücadele eden Ermenileri kahramanlaştırdığı romanların yazarıydı. O nedenle herkes ona da aynı nitelendirmeyi yakıştırmıştı. Gecedeki beri karakollarda dolaştırılan Pürad, şaşkın ve boynu bükük bir halde demir kapıdan geçip avluya girdiğinde herkes için sürpriz olmuştu. Bilmeyeceyi çözmeye çalışan bir ifadeyle, arkadaşlarıyla el sıkışırken sık sık "Sen de mi?" sözünü tekrar ediyordu. Bir yandan da neden bu kadar geç getirildiğini sorguluyordu.

Sımpad Pürad kısa süre sonra Ayaş'a sürgün edildi. Oradan eşine yazdığı mektuplarda, başlangıçta adalet beklentisini koruduğu, ancak zamanla bu umudun yerini derin bir hayal kırıklığına bıraktığı görülür. Aynı yıl, 53 yaşındayken Ankara yakınlarındaki Elmadağ vadisinde öldürüldü.

Çocuklarına yazdığı son mektubunda şu cümle yer alıyordu:

Ben şimdi bir ölüyüm. Benim bedenimi unutun; ama yazdıklarımın sahip çıkın.

Teodor Mendzigyan

02

Bugünkü adıyla Prof. Dr. Celal Öker Sokak, o dönemdeki adıyla Meyve Sokak'taki 21 numaralı ev, 24 Nisan 1915 gecesi tutuklanan yüzlerce Ermeni aydından biri olan Teodor Mendzigyan'ın ikamet ettiği evdi. Manifaturacılık yapan ve Ermeni Devrimci Federasyonu'na (Taşnaksutyun) yakınlığıyla bilinen Mendzigyan, İstanbul'un ticari merkezi Sultanhamam'da çalışıyor, Beyoğlu Surp Yerrortutyun Kilisesi gibi kurumlarda aldığı görevlerle şehrin saygın Ermeni simaları arasında yer alıyordu. 24 Nisan gecesi evinden alınarak Ayaş'a sürgün edildi.

Ayaş'ta, kendisi gibi tüccar, doktor ve avukatların yer aldığı ve tutukluların "High Life" adını taktığı küçük ve kalabalık koğuşa yerleştirildi. Bu koğuştaki zorlu hijyen koşulları, yetersiz beslenme ve tecrite rağmen kendi içlerinde bir düzen kuran tutuklular, hayata tutunmaya çalıştı.

Ayaş'taki günlere dair bilgiler, o dönemde aynı yerde tutulan Sımpad Pürad'ın ailesine gönderdiği 16 Mayıs tarihli mektupta yer alır. Pürad, Mendzigyan'ın İstanbul'a dönüş izninin Ali Ekber Han'ın gönderdiği bir telgrafla onaylandığının bildirilmesine rağmen hâlâ Ayaş'ta tutulduğunu yazar. Mektupta, aynı koğuştaki sekiz kişi kaldıklarını belirtir ancak diğer tutukluların isimlerini vermez. Mendzigyan ve arkadaşlarının serbest bırakılma taleplerini dile getirdikleri bir dilekçe sunduklarını ve yanıt beklediklerini aktarır. Aynı zamanda Ermeni Patrikhanesi'ne de telgraf çekilmiş, ancak oradan da bir yanıt alınamamıştır.

Temmuz 1915 sonlarında, tutukluların akıbetiyle ilgili gelen emri "Ben valiyim, eşkıya değilim," diyerek uygulamayı reddeden Vali Mazhar Bey görevden alındı. Yerine atanan ve katliamları organize etmesiyle bilinen Vali Vekili Atıf Bey'in emriyle, Teodor Mendzigyan'ın da aralarında bulunduğu 30 kişilik grup Ayaş'tan alındı. Kafele, Ankara yakınlarındaki Elmadağ vadisine götürüldü ve burada Teşkilat-ı Mahsusa'ya

Aram Andonyan

Pangaltı’da **bugünkü adıyla Papa Roncalli Sokağı 87 numara** (Feza Apartmanı), **eski Cedidiye Sokağı 115 numarada** bulunan ev, gazeteci, yazar ve tarihçi Aram Andonyan’ın 24 Nisan 1915’te tutuklanıp sürgüne gönderildiği yeri. Bu tarihten 41 yıl önce, Beyoğlu’nda doğan Andonyan, gazeteci, yazar ve tarihçi kimliğiyle öne çıkmaktaydı. Şehrin canlı entelektüel ortamında yetişen Andonyan, 20. yüzyıl Ermenice yayın dünyasının önemli isimlerinden biri oldu. Dönemin siyasi ve toplumsal olaylarını ele alan günlük *Lıys* (Işık) gazetesi ile edebi ve kültürel içerikli *Dzağig* (Çiçek) dergisinde yazılar kaleme aldı ve editörlük yaptı. Ayni zamanda kendi edebi eserlerini de üretti.

Bu kimliği nedeniyle, 24 Nisan’da İstanbul’da tutuklanan yüzlerce Ermeni aydını ve toplum önderlerinden biri oldu. Cedidiye Sokağı’ndaki evinden alınarak Çankırı’ya sürülen Andonyan, 19 Ağustos’ta 24 kişilik tutuklu grubuyla Ankara’ya gönderildi. 20 Ağustos günü yolda arabadan düşerek kalçasını kırdığı için Ankara’da Gureba Hastanesi’ne götürüldü. Kafilenin geri kalan aydınları, Ankara’ya yakın Elmadağ Nenek Yaylası mevkiinde öldürüldü. Kalçasını kırdığı için hastanede olan Andonyan bu sayede hayatta kaldı.

Andonyan, bu sürgün ve katliam sürecinde yaşananlara tanıklık etti ve zor koşullar altında hayatta kalmayı başardı. İlk olarak Halep’e geçti ve burada gizlendi. Halep’in İngilizlerin denetimine geçmesiyle birlikte *Hay Tsayn* (Ermeni Sesi) gazetesi aracılığıyla tanıklıklar toplamaya başladı. Dönemin yetkili Osmanlı memurlarından Naim Bey’den aldığı telgraflar başta olmak üzere pek çok önemli belgeyi bir araya getirdi. Andonyan’ın topladığı bu belgeler sonrasında Ermeni Soykırımı Çalışmaları’nı derinden etkiledi.

Savaşın sona ermesinin ardından Andonyan, topladığı belgeleri ve kendi tanıklıklarını bir araya getirdi. Bu çalışmaların en bilineni, “Andonyan Belgeleri” olarak da anılan *Naim Bey’in Anıları* kitabı *Cürm-ü Azam* adıyla Aras Yayıncılık tarafından Türkçeye kazandırıldı. Andonyan’ın bu çalışmayla temel amacı, 1915’te yaşananları kişisel tanıklıklar ve belgelerden oluşan birincil kaynaklarla belgeleyerek, tarihsel bir kayıt oluşturmak ve bunların unutulmasını engellemektir.

Hayatının sonraki bölümünü büyük ölçüde Avrupa’da, özellikle Paris’te geçiren Andonyan, burada Mısırlı hayırsever Boğos

Aram Andonyan.
(AGBU Nubar Kütüphanesi, Paris)

Nubar Paşa'nın kurduğu Nubar Kütüphanesi'nin müdürlüğünü üstlendi. Bu kütüphane, Ermeni tarihi ve kültürü üzerine paha biçilmez bir arşiv niteliğindedir. Andonyan, 23 Aralık 1951'de Paris'te vefat etti.

Sarkis Minasyan (Aram Aşod)

05

Pangaltı'da, bugünkü adıyla **Papa Roncalli Sokak'taki 88 numaralı bina (eski Cedidiye Sokak, 118 numara)**, 24 Nisan 1915 gecesi tutuklanan ilk Ermeni aydınları arasında yer alan Sarkis Minasyan'ın yaşadığı yerdi.

1873 yılında Yalova'nın Çengiler Köyü'nde doğan Minasyan, eğitim hayatına Bardizag'da (Bahçecik) başladı, ardından İstanbul'daki Getronagan Okulu'nda devam etti. Yükseköğrenimini ise Cenevre'ye giderek Siyasal ve Sosyal Bilimler Yüksek Okulu'nda tamamladı. Bu süreçte Aram Aşod adıyla tanınmaya başladı.

Gazetecilik kariyerine, 23 yaşında *Troşaq* (Bayrak) gazetesi ile adım attı. Birkaç yıl sonra yazar kadrosuna dahil olarak Osmanlı İmparatorluğu üzerine yazılar kaleme aldı. 1905 yılında Boston'daki *Hayrenik* (Vatan) gazetesinin genel yayın yönetmenliğini üstlendi. İstanbul'a döndükten sonra *Azadamard* (Özgürlük Mücadelesi) gazetesinde editör olarak çalıştı; burada özellikle eğitici içerikler üretti. Aynı dönemde Pera'daki Esayan Okulu'nda Ermenice ve felsefe dersleri verdi.

Aram Aşod, Taşnaksutyun içinde etkin bir isimdi. Taşnaksutyun'un 1907'de Viyana'da düzenlediği IV. Genel Kongre'ye katıldı ve aynı yıl Paris'teki Osmanlı Muhalifleri Kongresi'nde partisini temsil etti. Taşnaksutyun'un V. Genel Kongresi'nde, Doğu Bürosu'nun Osmanlı vilayetlerinden sorumlu Türkiye şubesi yönetimine seçildi. VIII. Kongre'de ise Ermenistan Bürosu'nun direktörlüğüne getirildi. Siyasal gelişmeleri yakından izliyor, özellikle İkinci Meşrutiyet sonrasında şekillenen ortamda Jön Türklerle işbirliğini, dönemin politik dengeleri ve Ermeni halkının güvenliği açısından gerekli bir strateji olarak değerlendiriyordu.

24 Nisan 1915 gecesi Cedidiye Sokak'taki evinden alındı ve siyasi bağlantıları gerekçe gösterilerek Ayaş Hapishanesi'ne gönderildi. Yaklaşık bir ay sonra, Dahiliye Nazırı Talat Paşa imzalı telgrafla Diyarbakır'da askerî mahkemeye sevk edilmesi emredildi. Aynı katilede Agnuni, Rupen Zartaryan, Karekin Khajak, Harutyun Cangülyan ve Nazaret Dağavaryan da bulunuyordu.

Urfa'dan Diyarbakır'a doğru ilerleyen katile, Siverek yakınlarındaki Karaçur mevkiinde, Teşkilat-ı Mahsusa'yla bağlantılı olduğu ve Diyarbakır Valisi Dr. Reşid'in bilgisi dahilinde hareket ettiği bilinen silahlı bir çetenin saldırısına uğradı. Yanlarında bulunan jandarmalar olaya müdahale etmedi. Sarkis Minasyan, bu saldırı sırasında hayatını kaybettiğinde 42 yaşındaydı.

PAPA
RONCALLI
SOKAĞI 14-158
081 (0817)

Papa Roncalli Sokak. (Fotoğraf: Can Candan)

Krikor Torosyan (Gigo)

Pangaltı’da, İcadiye Sokak, bugünkü adıyla Babil Sokak üzerindeki 28 numaralı Lui Apartmanı, mizah yazarı Krikor Torosyan’ın 24 Nisan 1915’te tutuklandığı evdi.

Krikor Torosyan, 1884’te Eğin’de doğdu ve çocukluk yıllarında İstanbul’a gelerek eğitim hayatına başladı. İlk meslek deneyimini tezgâhtarlık yaparak edindi, ancak asıl yeteneğinin edebiyat ve mizah alanında olduğu kısa sürede ortaya çıktı. Genç yaşta *Lila* gazetesinde yayımlanan yazılarıyla adını duyurmaya başladı; daha sonra *Manzume-i Efkâr*, *Dzağig* (Çiçek) ve *Arevelk* (Doğu) gazetelerinde mizahi yazılar kaleme aldı.

Krikor Torosyan, geniş çevrelerce “Gigo” takma adıyla tanınıyordu. İstanbul’un canlı kültürel ortamında özellikle mizahçı kimliğiyle öne çıktı. Torosyan, henüz 25 yaşındayken kendi dergisi *Gigo*’yu çıkarmaya karar verdi. Dergi, 31 Mart Olayı ve 1909 Adana Katliamı sırasında yayımlandı, ancak kısa süre sonra kapatıldı. Torosyan yılmadan *Gindo*, *Guguk*, *Zurna* gibi farklı isimlerle dergiyi yeniden yayımladı. Doğrudan bir siyasi bağlantısı olmamasına rağmen eserlerinde toplumsal eleştiriye yer vermesi onu dönemin dikkat çeken figürlerinden biri hâline getirdi. Bu yönüyle, 1915’te hedef alınan Ermeni aydınlarının yalnızca siyasi değil, kültürel alanda da etkili, çok yönlü kişilerden oluştuğunu gösteriyordu.

24 Nisan 1915’te, evinden alınarak önce Pangaltı Polis Karakolu’na, ardından Sultanahmet’teki Merkez Hapishanesi’ne götürüldü. Hapishanedeki kısa süreli tutukluluğun ardından, diğer Ermeni aydınlarıyla Haydarpaşa Garı’ndan trenle Anadolu’ya gönderildi. Ankara yakınlarındaki Sincanköy’e ulaştıklarında mahkumlar iki gruba ayrıldı. Kendisi at arabalarıyla Ayaş’a sevk edilen grupta yer aldı.

Ayaş’taki hapishane, eski bir askerî kışlaydı; kalabalık, kirli ve sağlıksızdı. Aralarında doktor, şair, eğitimci ve yayıncıların da bulunduğu 71 kişi, bu koşullar altında tutuldu. Ayrılırken arkadaşlarına “İşler değiştiği zaman görüşürüz,” dedi. Temmuz ayının sonunda, Gigo da Ayaş’tan Ankara’ya nakledilen 30 kişilik gruba dahil edildi. 31 Temmuz’da, Elmadağ vadisi yakınlarında bu grubun tamamı öldürüldü.

Krikor Torosyan. (Teotig, *Amenun Daretsuytsi* 1910, V. & H. Der Nersesyan, 1910, s.299)

Onnik Srabyan

07

Pangaltı Babil Sokak, eski adıyla İcadiye Sokak'taki 53-55 numaralı bina, Onnik Srabyan'ın yaşadığı ve 24 Nisan 1915 akşamı tutuklandığı ev olarak tarihe geçti. 1878 yılında Erzincan'da doğan ve ilk eğitimi burada alan Srabyan, gençliğinde bir süre katiplik yaptıktan sonra ailesiyle birlikte Bulgaristan'ın Filibe (Plovdiv) şehrine taşındı. Burada hem ticaretle uğraştı hem de Taşnaktsutyun saflarına katılarak siyasi kimliğini şekillendirdi. Filibe yılları, ileride İstanbul'da hayatını ve kaderini birleştireceği yayıncı Partoğ Zoryan ile tanıştığı yer oldu.

İkinci Meşrutiyet'le oluşan görece özgürlük ortamında İstanbul'a döndü. Partoğ Zoryan ile birlikte Onnik-Jırayr Kitabevi'ni ve Lusağpyür (Işık Kaynağı) Yayınevi'ni kurdu. Buraları kısa sürede Ermeni entelektüel yaşamının önemli merkezlerinden birine dönüştü. Burada sadece ticari bir faaliyet yürütmedi; aynı zamanda toplumun eğitim ve kültürel gelişimine adanmış bir misyon üstlendi. Ünlü yazar Rupen Zartaryan'ın hazırladığı *Meğraked* (Bal Nehri) adlı ders kitapları serisini ve ziraatle uğraşanlar için pratik bir rehber olan *Yergrakordzi Paregamı* (Ziraatçının Dostu) gibi eserleri basarak bu misyonu somutlaştırdı.

Onnik Srabyan, 24 Nisan 1915'te İttihat ve Terakki'nin hedef aldığı yüzlerce Ermeni aydını, siyasetçisi, din adamı ve toplum önderiyle birlikte evinden alınarak tutuklandı. Tutuklanmasının ardından, özellikle siyasi kimliği nedeniyle tehlikeli görülen diğer parti yöneticileriyle birlikte Ankara yakınlarındaki Ayaş'a gönderildi. Yaklaşık dört ay sonra, aralarında Onnik ve önemli Hınçak liderlerinin de bulunduğu bir grup, Ayaş'tan alınarak Ankara yakınlarındaki bir bölgeye götürüldü ve orada öldürüldü.

Arisdages İsrailyan (Dıkhruni)

08

Pangaltı, **Bayır Sokak'taki 77 numaralı ev**, 24 Nisan 1915 gecesi tutuklanan Ermeni aydınlardan Arisdages (Aris) İsrailyan'ın evidir. 1885 yılında Gümüşhane'de doğan ve eğitimine Venedik'teki Ermeni Katolik Toplumu'na ait Murad Rafaelyan Okulu'nda başlayan İsrailyan, ardından Amerika Birleşik Devletleri'nin Boston kentinde tarım mühendisliği eğitimi aldı. Boston'daki yıllarında sadece akademik çalışmalarla yetinmeyen İsrailyan; aynı zamanda Taşnaktsutyun üyesi olarak siyasi faaliyetlere katıldı ve diaspora Ermenileri için önemli bir yayın organı olan *Hayrenik* gazetesinde diasporadaki Ermenilerin sorunlarını kaleme aldı. Hatta bu gazetede yazılarında zaman zaman İsrail Dıkhruni takma adını kullandı.

Boston'dan 25 yaşında İstanbul'a dönen İsrailyan, çeşitli Ermeni okullarında öğretmenlik yaparak eğitimci kimliğiyle de öne çıktı. Ayrıca dönemin önemli yayınlarından, sosyalist eğilimli *Azadamard* gazetesinde yazarak dönemin entelektüel tartışmalarına büyük katkı sağladı.

Bütün bu tartışmaların ve üretimin ortasında, İstanbul'a geldikten beş yıl sonra, 24 Nisan gecesi, İstanbul'da pek çok Ermeni entelektüel gibi İsrailyan da evinden alındı. Bayır Sokak'ta başlayan tutukluluğu Çankırı'da devam etti, bu sürgünden sonra da 19 Ağustos 1915'te, Bursa'ya götürülmek üzere yola çıkarıldı. 1916 yılının Kasım ayında Konya'ya götürüldü. Bu tarihten sonra kendisinin akıbeti, dönemindeki birçok Ermeni entelektüel gibi belirsizdir.

Nerses Papazyan

09

Döneminin önemli düşünür, yazar ve siyasetçileri gibi Nerses Papazyan da 24 Nisan 1915 gecesi evinden alınarak Ayaş'a sürgün edildi. Papazyan'ın evi, o dönemde Elmadağ Karakolu'nun da bulunduğu, bugünkü adıyla **Papa Roncalli Sokak'taki 50 numaralı binaydı (bugünkü 34A)**.

Nerses Papazyan, 1872 yılında Kafkasya'nın Akulis şehrinde doğdu. Ruhani bir aileden geliyordu, babası Mesrob Şuştag bir din adamıydı. Kardeşleri arasında, yazar Vırtanes Papazyan ve daha sonra Van mebusu olacak Taşnaktsutyun siyasetçisi Vahan Papazyan da yer alıyordu. Çocukluk yıllarını Van'da geçirdi. Eğitimine İstanbul Yedikule Ermeni Yetimhanesi'nde başladı, ardından İzmit Armaş Ruhban Okulu'nda devam etti. Bu okuldan mezun olduktan sonra *Der Maşdotz* olarak hitap edilmeye başlandı.

Ruhani görevi onu Amerika'ya taşıdı. New York'ta Columbia Üniversitesi'nde yüksek öğrenimini tamamladı. Amerika'da bulunduğu yıllarda Taşnaktsutyun çevresine yakınlığı. Bu dö-

Papa Roncalli Sokak'taki bugünkü 34A numaralı bina. (Fotoğraf: Can Candan)

nemin sonunda, İstanbul'da *Trakhd Marteğutyun* (İnsanlık Cenneti) başlıklı şiir ve düzyazı derlemesini yayımladı. Ardından Kafkasya'ya döndü; Rus hükümetinin kilise mülklerine yönelik politikalarına karşı çıktığı için sınır dışı edildi. Daha sonra Tahran'a giderek iki yıl boyunca Ermeni cemaatinin ruhani liderliğini yürüttü. Ancak siyasal eğilimleriyle ruhani görevinin bağdaşmaması üzerine bu görevinden ayrıldı.

1906 yılı sonlarında Boston'da yayımlanan *Hayrenik* gazetesinin yönetimini devraldı. İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte İstanbul'a döndü ve Taşnaktsutyun'un propaganda çalışmalarında görev aldı. Aynı dönemde *Azadamard* gazetesinin Ermenice bölümünün editörlüğünü üstlendi; bu görevini 1915'in Şubat ayına kadar sürdürdü. İstanbul'daki *Arti Varjaran* (Çağdaş Mektep) adlı okulda öğretmenlik yaptı. Ayrıca kilise hukukuna göre evlilik ve boşanma davalarına bakarak topluluk içinde hukuki danışmanlık hizmeti sundu.

24 Nisan 1915 gecesini, Papa Roncalli Sokak'taki evinden alınarak Ayaş'a sürgün edilen Papazyan, kısa süre sonra oradan Ankara'ya sevk edildi ve burada öldürüldü. Rus vatandaşı olduğu için Amerikan Büyükelçiliği, Osmanlı hükümetinden Nerses Papazyan hakkında bilgi talep etti. Ancak Nerses Papazyan'ın akıbetiyle ilgili herhangi bir bilgi verilmedi. Resmî makamlar, Nerses Papazyan'ın Ankara yakınlarında öldürüldüğünü hiçbir zaman açık bir şekilde doğrulamadı.

Taniel Varujan

10

Elmadağ'daki **Nalbant Sokak'ta, eskiden 14, bugün ise 20 numarayla anılan Karavela Apartmanı**; 24 Nisan 1915'te Ermeni aydınlarının hedef alındığı tutuklamalar sırasında, Batı Ermeni edebiyatının önde gelen şairlerinden Taniel Varujan'ın alındığı yer olarak tarihe geçti. Asıl adıyla Taniel Çubukkâryan, 1884'te Sivas'ın Pırkinik köyünde doğdu. İlk eğitimi köyünde aldıktan sonra İstanbul'daki Beyoğlu ve Kadıköy Mıhıtyan okullarında, ardından Venedik'teki Murad Rafaelyan Mıhıtyan Okulu'nda öğrenim gördü. Eğitim hayatı onu sonrasında Belçika'ya, Gent Üniversitesi'ne taşıdı; burada edebiyat, sosyoloji ve ekonomi eğitimi aldı. Bu dönemde Batı edebiyatıyla ve sosyalist fikirlerle tanışması, edebi kimliğini ve düşünsel dünyasını derinden etkiledi.

Taniel Varujan. (Yeğişe Çarents Devlet Edebiyat ve Sanat Müzesi, Yerevan)

Şiirlerinde millî kimlik, pagan Ermeni mirası, doğa, emek ve toplumsal adalet gibi temaları işledi. Başlıca eserleri arasında *Sarsurner* (Ürperişler, 1906), *Çartı* (Kırım, 1907/1908), *Tseğin Sirdı* (Kavmin Yüreği, 1909), *Hetanos Yerker* (Pagan Şarkılar, 1912) ve ölümünden sonra yayımlanan *Hatsin Yerki* (Ekmeğin Şarkısı, 1921) yer aldı. Gostan Zaryan, Keğam Parseğyan ve Siamanto gibi aydınlarla birlikte, Ermeni kültüründe bir canlanmayı hedefleyen *Mehyan* (Tapınak) hareketinin kurucularından biri oldu ve bu doğrultuda *Mehyan* dergisini çıkardı.

Sanatçı kişiliğinin yanı sıra eğitimcilik de yapan Taniel Varujan, Sivas Aramyan Okulu'nda, Tokat'taki Ermeni okullarında, İstanbul Galata'daki Getronagan Okulu'nda ve Beyoğlu Surp Krikor Lusavoriç Okulu'nda öğretmenlik ve müdürlük gibi çeşitli görevler aldı.

Bu çok yönlü hayatı, Ermeni aydınlarının hedef alındığı 24 Nisan 1915 tutuklamaları sırasında kesintiye uğradı. Varujan, yaşamını sürdürdüğü Karavela Apartmanı'ndaki evinde tutuklandı ve Çankırı'ya sürgün edildi. 26 Ağustos 1915'te, Rupen Sevag ve üç diğer Ermeni aydınıyla birlikte Ayaş'a gönderilme bahanesiyle yola çıkarıldı; ancak Ankara yolu üzerindeki Kalecik'e bağlı Tüney Köyü yakınlarında, Halo adlı bir eşkiya reisi ve çetesi tarafından katledildi.

Ölümüyle birlikte, Çankırı'daki sürgün günlerinde yazdığı rivayet edilen, altı not defteri dolusu şiirin de kaybolduğu veya yok edildiği düşünülmektedir.

Rupen Sevag (Çilingiryan)

11

İstanbul **Elmadağ'daki Nalbant Sokak'ta, eskiden 16, bugün ise 22 numarayla anılan ev**, Rupen Hovhannes Çilingiryan –bilinen adıyla Rupen Sevag– için hem edebiyat hem de hekimlik alanlarındaki üretken yaşamının merkeziydi. 1885 yılında İstanbul'un Silivri ilçesinde doğan Rupen Sevag, ilk öğrenimini Silivri'deki Azkanazyan Okulu'nda tamamladı ve ardından İzmit Bardızag'daki (Bahçecik) Amerikan Koleji'nde eğitimini sürdürdü. Yaklaşık 20 yaşındayken, İstanbul Üsküdar'daki Berberyan Okulu'ndan mezun oldu.

Her ne kadar edebi yeteneği okul yıllarında dikkat çekmiş olsa da fen bilimlerine duyduğu ilgi ve öğretmenlerinin yönlendirmesiyle, yüksek öğrenimini Lozan Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde sürdürmeye karar verdi. Fakat Lozan'da geçirdiği yıllar, onu sadece hekimlik mesleğinde değil aynı zamanda edebiyat alanında da geliştirdi. Öyle ki, Rupen Sevag bu yıllarda Ermenice şiirler yayımladı ve lirik anlatımı toplumsal temalarla birleştirerek yeni anlatım biçimleri denedi. Edebi ve eğitsel yaşamını sürdürdüğü Lozan'da, ileride eşi olacak Almanya vatandaşı Helen Appel ile tanıştı ve ailesinin tüm itirazlarına rağmen kendisiyle evlendi.

Nalbant Sokak'ta, eski 16, yeni 22 numaralı bina. (Fotoğraf: Can Candan)

Daha sonra bu evlilikten Levon ve Şamiram adında iki çocuğu dünyaya geldi.

Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde, İsviçre'deki yaşamını geride bırakıp İstanbul'a dönmeye ve burada hekimlik yapmaya karar verdi. Savaşın başlamasıyla Osmanlı ordusunda tabip subay olarak göreve alındı. Kısa bir süre Çanakkale cephesinde çalıştıktan sonra İstanbul Bakırköy'deki askerî hastaneye atandı. Aynı dönemde Ermeni Tıp Birliği bünyesinde de aktif rol aldı. Taksim Esayan Okulu'nda düzenlenen hemşirelik kurslarında, Vahram Torkomyan ve Nazaret Dağavaryan gibi isimlerle birlikte eğitimlik yaptı. Tıbbi gözlemlerini ve etik sorularını "Bir Doktorun Günlüğünden Sayfalar" başlıklı düzyazılarında işledi.

Sevag yalnızca bir hekim değil; şiir, düzyazı, tiyatro ve tarihî roman türlerinde eserler veren üretken bir edebiyatçıydı. Lirik şiirlerinin yanı sıra, 1909 Adana Katliamı gibi toplumsal kırılmaları da işledi. Herhangi bir siyasi partiye üye olmadığı belirtilmesine rağmen, sosyalist eğilimli *Nor Hosank* (Yeni Akım) gibi yayınlarda yazılar kaleme aldı. Evi, dönemin farklı fikirlerinden Ermeni aydınlarının buluşma mekânlarından biri hâline geldi. Şair Taniel Varujan ile yakın dostluk içindeydi.

Rupen Sevag ve eşi Helen Çilingiryan. (Mayda Saris, *İzi Kalır Hatıraların: Şair Babaya Özlem*, Aras Yayınevi, 2007, s. 278)

24 Nisan 1915'te başlayan tutuklamalar sırasında adı listede yer almasa da yaklaşık iki ay sonra gözaltına alındı. Başlangıçta Ayaş'a gönderileceği bildirilse de eşi Helen Appel ve kayınvalidesinin Alman Elçiliği nezdindeki ısrarlı girişimleri sonucunda sürgün yeri Çankırı olarak değiştirildi. Çankırı'da hekimlik yapmaya devam etti ve kısa sürede yerel halk tarafından tanınıp saygı gördü. Eşinin ve diplomatik çevrelerin yoğun çabaları neticesinde, Dahiliye Nezareti kendisine serbest ikamet hakkı tanıdı. Fakat bu emir kendisine ulaşmadan, 26 Ağustos 1915 sabahı aralarında Taniel Varujan'ın da bulunduğu grup "Ayaş'a nakil" gerekçesiyle yola çıkarıldı ve planlı bir saldırıyla Tüney Köyü yakınlarında katledildi.

Dikran Sıvacıyan

12

Dikran Sıvacıyan, 24 Nisan gecesi Pangaltı'daki **Cedidiye Sokağı'nda, bugünkü adıyla Papa Roncalli Sokak 6 numarada yer alan Karavela Apartmanı'ndan** alınarak tutuklandı. Hakkında oldukça sınırlı bilgi bulunan Sıvacıyan, kuyumcu tellalıydı. Ayaş'a götürüldüğü kaydedilen Sıvacıyan'dan bir daha haber alınamadı.

Elmadağ Caddesi, eski Nomiko Apartmanı. (Fotoğraf: Can Candan)

Levonig Sarkis Der Isdepanyan

13

Pangaltı'da, **Elmadağ Caddesi üzerinde yer alan ve bugün 4 numara olduğu tahmin edilen bina, Nomiko Apartmanı** olarak bilinmekteydi. 24 Nisan 1915'te tutuklanan Levonig Sarkis Der Isdepanyan da bu binada ikamet ediyordu. Erzincanlı bir tüccar ve komisyoncu olan Isdepanyan, mesleki yaşamını İstanbul'un ticaret merkezlerinden olan Sirkeci'de, Ebusuud Caddesi üzerindeki Asmaaltı Camlı Han'da sürdürüyordu.

Isdepanyan, aynı zamanda 1915'te tutuklanan kitapçı ve yayıncı Onnik Srabyan'ın akrabasıydı. Bu durum, aynı aileden birden fazla kişinin tutuklanmasının ne kadar yaygın olduğuna ve yalnızca siyasi kimliklerle sınırlı kalmadığına işaret ediyor.

24 Nisan gecesi evinden gözaltına alındı ve Çankırı'ya gönderildi. Burada bir süre tutulduktan sonra, 11 Temmuz'da Ankara'ya sevk edilen 50 kişilik grubun içinde yer aldı. Isdepanyan, Ankara'da birkaç hafta gözaltında kaldı. Ardından, bölgede yaşayan Ermeni Apostolik Kilisesi'ne bağlı bir kafileye dâhil edildi. Bu kafileyle birlikte, kentin birkaç saat dışındaki Beynam köyü yakınlarında, ıssız bir vadide infaz edildiler.

Başka bir anlatıma göreyse, Isdepanyan Ankara'da öldürülmedi; sağ kaldı ve İstanbul'a döndü. Ancak ne yazık ki, onun akıbetine dair kesin bir kanıt bugüne kadar ortaya çıkarılmadı.

Gomidas Vartabed (Soğomyan)

14

İstanbul **Elmadağ'da, Cumhuriyet Caddesi üzerindeki eski 47, bugünkü 87 numaralı bina;** ünlü müzikolog ve besteci Gomidas Vartabed'in 24 Nisan 1915'te tutuklanıp sürgüne gönderildiği yeri.

Asıl adı Soğomon Kevork Soğomyan olan Gomidas, 1869 yılında Kütahya'da doğdu. Henüz bir yaşındayken annesini ve on yaşındayken de babasını kaybedince babaannesi tarafından büyütüldü. Ermenice bilmemesine rağmen, 12 yaşında Eçmiadzin Ruhban Okulu'na kabul edildi. Güçlü sesiyle Katolikos IV. Kevork'un dikkatini çekti ve burada Ermeni müziğiyle tanıştı. Yaklaşık 24 yaşındayken "Gomidas" ismiyle papaz olarak ve iki yıl sonra da "Vartabed" olarak takdis edildi.

Vartabed unvanını aldıktan kısa bir süre sonra kazandığı burs sayesinde Almanya'ya giderek Berlin Üniversitesi'nde müzikoloji ve felsefe eğitimi aldı ve üç yıl süren eğitiminin sonunda doktorasını tamamladı. Bu süreçte Ermeni halk ve kilise müziği üzerine çalışmalar yürüttü. Üç bine yakın halk şarkısını derleyip notaya aldı. Aynı dönemde Kürt halk şarkıları üzerine hazırladığı bir koleksiyonu yayımlandı. Çalışmaları ve özellikle Avrupa'da verdiği konferanslar Ermeni müziğinin uluslararası düzeyde tanınmasını sağladı. Çalışmaları Claude Debussy gibi çağdaş besteciler tarafından övgüyle karşılandı.

Otuzlu yaşlarının sonlarında İstanbul'a yerleşti. Üç yüz kişiden oluşan *Kusan* (Ozan) adlı koroyu kurdu ve konserler verdi. Türkçe edebiyat ve siyaset çevrelerinden Mehmet Emin Yurdakul, Halide Edip Adıvar gibi isimlerle arkadaşlık kurdu. Bu yıllarda en önemli eseri olan *Badarak* (Kutsal Sunu) üzerinde çalışmaya başladı.

24 Nisan günü evinden alınarak tutuklandı ve Çankırı'ya sürgün edildi. Sürgün yolculuğu sırasında tanıklık ettiği yıkım ve şiddet, ruh sağlığını derinden etkiledi. Gomidas'ın serbest bırakılması için dönemin önemli isimleri devreye girdi ve Gomidas, iki hafta sonra serbest bırakıldı, İstanbul'a döndü. Ancak evine ulaştığında, kişisel eşyalarının ve arşivinin yağmalanmış olduğunu gördü. Bu yaşananlar, Gomidas'ın ruh sağlığında onarılamaz bir kırılmaya yol açtı. Ertesi yıl İstanbul'da, birkaç yıl sonra ise Paris'te bir akıl hastanesine yatırıldı. Hayatının geri kalan 20 yılını burada, müzikten tamamen kopmuş bir hâlde geçirdi. 66 yaşında Paris'te yaşamını yitirdi.

Cumhuriyet Caddesi üzerindeki eski 47, bugünkü 87 numaralı bina. (Fotoğraf: Can Candan)

Gomidas Vartabed, Cumhuriyet Caddesi'ndeki eski 47, yeni 87 numaralı binadaki evinde. (Kurken Kasparyan, *Gomidas Vartabed* (1869-1935), Sarkis Khaçents, 2009, s. 253)

Gomidas'ın Pangaltı'daki evinin yıkılmadan önceki hâli. (Kasparyan, *Gomidas Vartabed*, s. 205)

Avedis Nakkaşyan

15

Konumu tam olarak bilinmese de, doktor Avedis Nakkaşyan'ın 24 Nisan'da tutuklandığı evinin bugünkü adıyla Cumhuriyet Caddesi üzerinde yer aldığı biliniyordu. Bu ev, müzisyen ve besteci Gomidas Vartabed'in evine de yakındı.

1867 yılında Antep'te doğan Nakkaşyan, ilköğrenimini Amerikan Koleji'nde tamamladıktan sonra tıp eğitimi almaya karar verdi. Yaklaşık yedi yıl süren eğitim serüveninin ardından 27 yaşında diplomasını aldı ve İstanbul'a yerleşti. Burada devlet hastanelerinde cerrah olarak görev yaptı. Tifo üzerine yazdığı tezle ve 1912 yılındaki kolera salgını sırasında gösterdiği çabalarla dikkat çekti.

24 Nisan günü, evine gelen polislerle birlikte karakola gitti. Geceyi orada geçirdikten sonra, ertesi sabah Merkez Hapishanesi'ne sevk edildi. Aynı günün akşamı, Ankara'ya gönderilecekler arasında onun da adı okundu ve 1915'ten sonra "Ermeni aydınların mezarlığı" olarak anılmaya başlayan Ayaş'a gönderildi. İttihatçı yönetim, buraya gönderilen Ermenileri "siyasi suçlu" olarak değerlendiriyordu. Ancak hayatta kalan Dr. Avedis Nakkaşyan'ın aktardığına göre, 71 tutukludan sadece 24'ü Taşnak ya da Hınçak partisiyle bağlantılıydı; 47 kişi ise herhangi bir siyasi temsiliyeti olmayan öğretmen, yazar, doktor, avukat ve yayıncıydı.

Ayaş Hapishanesi'nde tutuklular kendi aralarında bir düzen kurarak yemek grupları oluşturup bir de yürütme komitesi seçmişlerdi. Nakkaşyan bu yapı içinde "Satın Alma Bakanı" olarak görevlendirilmişti. Nakkaşyan, gardiyanlar eşliğinde pazara çıkarak temel ihtiyaçları temin eder, bu sırada dış dünyadan haber alma fırsatı bulurdu.

Temmuz ayının sonlarına doğru serbest bırakılacağı bildirildiğinde, yaşadığı şaşkınlık karşısında donup kaldı. Serbest kaldıktan sonra Ankara'da birkaç gün hekimlik yaparak İstanbul'a dönecek parayı biriktirdi. 19 Temmuz'da İstanbul'a ulaştı ve kısa süre sonra Gülhane Hastanesi'nde askerî doktor olarak göreve başladı. 1917'de ailesini Bulgaristan'a gönderdi, kısa süre sonra kendisi de oraya göçtü. Mütareke sonrası yeniden İstanbul'a döndü ve Taksim'de göz hastalıkları alanında muayenehane açtı. Daha sonra Amerika'ya göç etti ve meslek hayatına New York'ta devam etti.

Ayaş'tan sağ dönebilen az sayıdaki aydından biri olarak, yaşadıklarını kaleme aldı ve önemli bir tanıklık bıraktı. 1955 yılında Halep'te hayatını kaybetti.

Osmanlı ordusunda Dr. Avedis Nakkaşyan. (Avedis Nakashian, *A Man Who Found A Country*, George Allen & Unwin Ltd, 1940, s. 232)

Ardaşes Ferahyan

16

24 Nisan 1915’de tutuklandığı ev kesin olarak bilinmemese de, Ardaşes Ferahyan’ın **Şişli Sinemköy (günümüzde Eskişehir Mahallesi) Dericiler Sokağı**’nda yaşadığı biliniyor. Tutuklandığında henüz 25 yaşında olan Ferahyan, Muş’ta doğan genç bir gazeteci ve aydıdı. Harput’ta Yeprad (Fırat) Koleji’nden mezun olduktan sonra İstanbul’a gelerek Hukuk Fakültesi’nde eğitimine devam etti. Bu dönemde Sosyal Demokrat Hınçak Fırkası’na katıldı ve partinin yayın organı *Gaydz* (Kıvılcım) gazetesinde başmuhabirlik yaptı.

Tutuklanmasının ardından Ayaş’a gönderilen Ferahyan, burada hapsedilen diğer Ermeni aydınlarıyla aynı kaderi paylaştı. Belgeler, Ankara civarında öldürüldüğünü gösteriyor.

İskender Karaağaçlıyan

17

24 Nisan 1915 gecesi henüz 31 yaşındayken tutuklanan İskender Karaağaçlıyan, bugünkü adıyla **Eskişehir Mahallesi’ndeki Lalezar Sokak’ta** bulunan evde yaşıyordu. Burası, o dönemde Feriköy, Sinemköy’deki Demirhane Sokağı olarak biliniyordu. Bir mücellit, yani kitap ciltçisi olarak tanınan Karaağaçlıyan tutuklanmasının ardından diğer Ermeni aydınlarıyla birlikte Ayaş’a gönderilmiş, daha sonra da oradan gönderildiği Ankara civarında öldürülmüştür.

Kaynakça

- Akçam, Taner. "Dr. Rupen Sevag Çilingiryan Cinayeti." 1915 Yazıları içinde. İletişim Yayınları, 2010. 11
- Altıparmak, Vahan. "Anılar ve Taniel Varujan." *Hye-Tert*, 19 Ocak 2010. <https://hyetert.org/2010/01/20/anilar-ve-taniel-varujan/> 12
- Andonian, Aram. *Exile, Trauma and Death - On the Road to Chankiri with Komitas Vartabed*. Gomidas Institute - Tekeyan Cultural Association, 2010. 1, 3, 6, 15
- Andonyan, Aram. *Gomidas Vartabed ile Çankırı Yollarında - Ek: Naim Bey'in Anıları*. Belge Yayınları, 2012. 2
- Andonyan, Aram. *Cürm-ü Azam: Halep Muhacirin Müdüriyeti Başkâtibi Naim Bey'in Tanıklığında Ermeni Soykırımı*. Aras Yayınları, 2024. 4
- Armenian Revolutionary Federation. Short Biographies. <https://web.archive.org/web/20110116084926/https://arfinfo.wordpress.com/m-m/>. (Erişim tarihi: 18 Eylül 2025) 5
- Avakian, Garine. *Yeğernahuş Masunk Gam Khosdovanoğik yev Vıgayk Haçi* [Soykırımdan Kurtulanların Anlatısı ve Haç için İtiraf ve Şahitlik Edenler]. Yerevan, 2002. 8, 10
- Balakian, Peter. *Kaderin Kara Köpeği*. Belge Yayınları, 2005. 1, 8, 9, 13
- Balakyan, Krikor. *Ermenilerin Golgotası*. Belge Yayınları, 2014. 2, 7
- Bozacıyan, Püzant. "Ayaş'a Doğru - Eski ve Yeni Anılar." 11 Nisan Anıtı - Huşartsan içinde, der. Teodik. Belge Yayınları, 2010. 6, 7, 13, 15
- Çobankent, Yeşim. *Pangaltı: Bitişik Nizam Karnaval*. Şişli Belediyesi Yayını, 2022. **Pangaltı**
- Hacikyan, Agop Jack, Gabriel Basmajian, Edward S. Franchuk, ve Nourhan Ouzounian. *The Heritage of Armenian Literature: From the Eighteenth Century to Modern Times*. Wayne State University Press, 2005. 1, 3, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 13
- İzrail, Nesim Ovadya. 24 Nisan 1915: İstanbul, Çankırı, Ayaş, Ankara. İletişim Yayınları, 2013. 1, 2, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 17
- Kévorkian, Raymond. H. *Ermeni Soykırımı*, çev. A. Taşkent Ekmekci, 2. Baskı. İletişim Yayınları, 2016. 5
- Marmara, Rinaldo. *Pancaldi/Pangaltı*. Şişli Belediyesi Yayını, 2001. **Pangaltı**
- Minassian, Anahide Ter. "1876-1923 Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketin Doğuşunda ve Gelişmesinde Ermeni Topluluğunun Rolü." *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)* içinde, der. Mete Tunçay, Erik Jan Zürcher. İletişim Yayınları, 1995. 11
- Nakashian, Avedis. *A Man Who Found A Country*. George Allen & Unwin Ltd, 1940. 15
- Pamukciyan, Kevork. *Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkıları-I: İstanbul Yazıları*. Aras Yayıncılık, 2002. 11
- Papazyan, Vahan. *Anılarım (İm Huşeri)*. Öteki Yayınevi, 2024. 5
- Pürad, Simpad. "Namagner Ayaşi Panden" [Ayaş Zindanından Mektuplar]. *Ayk*, 24 Abril [Nisan] 1965, Beyrut. 2
- Shamtanchian, Mikayel, *The Fatal Night- An Eyewitness Account of the Extermination of Armenian Intellectuals in 1915*. H. ve K. Macikyan, 2007. 1
- Sulahan Kuyumjian, Rita. *Deliliğin Arkeolojisi: Gomidas, Bir Ermeni İkonunun Portresi*. Bir Zamanlar Yayıncılık, 2010. 14
- Teotig. *Amenun Daretsuytsı* 1909 [Herkesin Yılığ]. V. & H. Der Nersesyan, 1909. 1, 3, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 13
- Tuğlacı, Pars. *Tarih Boyunca Batı Ermenileri*, c.3, 1891-1922. Pars Yayın, 2004. 1, 4, 6, 10, 11, 14
- Tuğlacı, Pars. *Tarih Boyunca Batı Ermenileri*, c.4, 1923-1966. Pars Yayın, 2009. 4, 9, 14
- Virtual Museum of Komitas. <http://www.komitas.am/eng/brief.htm>. (Erişim tarihi: 6 Haziran 2025) 14
- Zarakolu, Ragıp. "6 Nisan Öldürülen Gazeteciler Gününde Basın Müzesinde Ermeni Gazetecilere Yer Verilmesinin Zamani Gelmedi mi?". *Bizim Gazete*, 5 Nisan 2011. <https://hyetert.org/2011/04/05/6-nisan-oldurulen-gazeteciler-gu-nunde-basin-muzesinde-ermeni-gazetecilere-yer-verilmesinin-zamani-gelmedi-mi/>. (Erişim tarihi: 18 Eylül 2025) 16

23,5 HAFIZA YÜRÜYÜŞLERİ

24 Nisan 1915 Ermeni Aydınların Sürgünü: İstanbul Pangaltı

proje küratörü ve danışmanı

Nesim Ovadya İzrail

proje koordinatörü

Ayfer Bartu Candan

araştırmacılar

Narod Avcı, Rudi Sayat Pulatyan, İrem Sıla Şen, Karin Şeşetyan

Osmanlıcadan çeviri

Duygu Coşkuntuna

editörler

Zeynep Karababa, Mehmet Polatel

tasarım ve haritalama

Yasemen Cemre Gürbüz

katkıda bulunanlar

Nayat Karaköse, Cemre Kumla, Deniz Ezgi Sürek, Zeynep Taşkın

kapak fotoğrafı

Harbiye İstanbul. SALT Araştırma, Tahsin İspiroğlu Koleksiyonu

İstanbul, Ekim 2025

Anarad Hıçutyun Binası, Papa Roncalli Sokak, No: 128

Harbiye, 34373 Şişli, İstanbul

T: 0212 240 33 61

F: 0212 240 33 94

info@hrantdink.org

www.hrantdink.org

GALVANIZING
DIASPORA
GRANTS PROGRAM